

Maneviyat Psikolojisi*

Mustafa Atak, Elit Yayınları, 2016, 2017

Hür Mahmut Yücer**

Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul
hurmahmut@gmail.com

Hatice tül Kübra Erol***

Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
hkubrasumbul@karabuk.edu.tr

Geliş Tarihi: 20/03/2019 Kabul Tarihi: 28/03/2019

Batıda psikoloji bilimi, uzun müddet modern bilim felsefesine paralel olarak pozitivist bilim anlayışının öngörülerini esas almış, bu perspektifle insan aklını merkez kabul etmiş ve akla uygunluğu insan doğasına uygunluk ile eşitlemiştir. Ancak psikoloji dünyasında 1960'lı yıllardan sonra ilk olarak hümanist yaklaşımlar ve ardından Türkçeye de benötesi psikoloji şeklinde tercüme edilmiş olan transpersonel psikoloji akımı gündeme gelmeye başlamıştır.

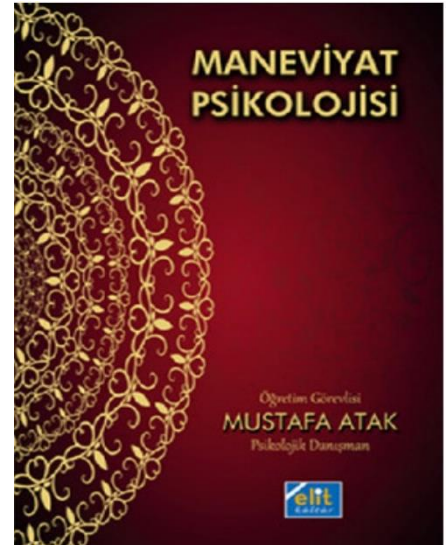
Benötesi psikoloji Batıda Abraham Maslow ile başlatılmakta ve kurucusu Maslow kabul edilmektedir. Benötesi psikolojide insanın içsel dünyası, değerleri, mistik tecrübeleri gibi manevi unsurlara dikkat çekilmektedir. Benötesi psikolojinin bu çerçevede özetlenebilecek içerik ve mahiyetini dikkate alan Mustafa Atak Maneviyat Psikolojisi adı altında, bu alanın önemli bilim insanlarının yazılarını iki kitapta bir araya getirmiştir. Böylece Türkiye'de, Türk kültürünün ve İslam kültürünün etkisindeki bir toplumda nasıl bir ben ötesi veya maneviyat psikolojisinin söz konusu olabileceğiyle ilgili geliştirilebilecek model veya modellere zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.

Söz konusu makaleler ilki 2016'da ikincisi 2017'de yayınlanmış olan iki kitapta bir araya getirilmiştir.

İlk kitap, önsöz ve on iki yazıdan oluşmaktadır. Kitap 224 sayfadır. Birinci kitapta yazısı bulunan bilim insanları şunlardır: Sevde Düzgüner, Mustafa Mertes, Hatice Alibaşoğlu, Osman Nuri Küçük, Mustafa Atak-Mithat Zeydan, Sefa Saygılı, Alper Utku, Halis Kuralan, Gülüşan Göcen, Erol Göka, Mustafa Ulusoy, Ali Kuşat.

İlk kitabın ilk yazısı Sevde Düzgüner'e aittir. "Psikoloji Literatüründe Maneviyat Kavramı" başlığını taşıyan yazıda Batı ve Türkiye karşılaştırması yapılmıştır. Bu niteliğiyle makale, bir maneviyat psikolojisi kitabına giriş için doğru seçilmiş bir yazı niteliğindedir. Makalede Batı literatüründe maneviyat kavramının 1900'lü yıllarda

ilişkilendirilen anlamından günümüze kadar uğradığı değişimler ele alınmıştır. Bu değişimde eksenin maneviyatın din ile ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Böylece maneviyat ve din ilişkisine yönelik farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımların, din ile maneviyatı zıt kutuplara yerleştirenler, dini daha geniş ve maneviyatı da kapsayan bir olgu olarak değerlendirenler ve maneviyatın dini de içine alacak genişlikte olduğunu savunanlar şeklinde çeşitlendiğine dikkat çekilmiştir.



Sonuç olarak Batıda maneviyat kavramının değişim yönü dini kurumlardan uzaklaşma ve bireysel tecrübelerle yönelme doğrultusunda gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'de yapılan saha çalışmalarında din ile maneviyatın birbiriyle ilişkili olarak algılandığı sonucuna varılmıştır.

Bu makalede Batı'da literatür takip edilirken, Türkiye'de literatür yerine saha çalışmasıyla, maneviyata dair toplumsal algı incelenmeye çalışılmıştır. Oysa Türkiye'de de tarihsel süreç ve literatür takip edildikten sonra saha verilerine yer verilmesi konunun anlaşılması ve bir karşılaştırmanın yapılabilmesi bakımından daha

* Atak, Mustafa (ed.), 2016, Maneviyat Psikolojisi, İstanbul, Elit Kültür Yayınları, 224 sayfa.

Atak, Mustafa (ed.), 2016, Maneviyat Psikolojisi II., İstanbul, Elit Kültür Yayınları, 232 sayfa.

** İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul. hurmahmut@gmail.com

*** Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. hkubrasumbul@karabuk.edu.tr

uygun bir yöntem olabilir.

Düzgüner'in bu konuya giriş mahiyetindeki yazısından sonra, kitabın diğer bölümlerinin her birinde, maneviyat psikolojisiyle alakalı spesifik konulu çalışmalara yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk yazı, Türkiye'nin maneviyat psikolojisi alanında "Nefs Psikolojisi" söylemi ile tanınan psikiyatristi Mustafa Merter'e aittir. Merter'in çalışması "İkra Kitabek Psikolojisi" başlığını taşımaktadır.

Merter yazısında Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerden hareketle insan fitratı, iki kutuplu varoluş alanı (ahsen-i takvim-esfel-i safilin), çok mertebeli nefis yapısı, duyarlar, duygular, kalp-gönül, nefis-i emmare kavramlarını psikolojik tefsir denemesi sayılabilecek bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu yaklaşımını gerekçelendirme, temellendirme noktasında serzenişte bulunduğu husus ise, psikoloji tarihinde yapılan bunca çalışma, araştırma ve çabaya rağmen insanlığın hâlihazırda hiç de iyi denilebilecek bir durumda olmamasıdır. Yazar bu durumu kısmen, önleyici hekimliğin başarısızlığında aramaktadır. Buna çözüm olarak önerdiği yönetime ise "*nefs psikolojisi*" demektedir. Nefs psikolojisinin temel dinamiklerini, Kur'an-ı Kerim'deki bazı kavram ve olgulara dayandırmaktadır.

Merter'in yazısından sonra, kitapta maneviyat ve rüya ilişkisine dair iki yazı yer almaktadır. Bunların ilki Hatice Alibaşoğlu'nun "Maneviyat Psikolojisinde Rüyaların Önemi" ve diğeri ise Osman Nuri Küçük'ün "Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Rüya ve Tabiri" adlı çalışmalarıdır.

Alibaşoğlu yazısında, uyku ve rüya kavramlarını inceledikten sonra, uyku ve rüya ile ilgili literatürün tarihçesini özetlemektedir. Burada öncelikle Batılı bilim insanlarının konuya yaklaşımlarından örnekler verildikten sonra, İslam dünyasından örneklerle geçilmiştir. Rüya üzerine çalışmaları olan Freud, Jung, E.Hartmann, A.Adler, E.Fromm gibi bilim insanlarının rüya ile ilgili düşünceleri incelenmiştir. Bunların yanı sıra, tarihte birçok bilim ve sanat insanının gördükleri rüyaların, hayatlarında ilham kaynağı olduğuna dair örnekler yer verilmiştir. Bundan sonra, "Maneviyat Psikolojisinde Rüyalara Bakış" başlığı altında sırasıyla, İbn Haldun, Muhyiddin İbnü'l Arabî ve Niyazi Mısri'nin rüya mevzusuna yaklaşımlarından bahsedilmektedir. Yazarın çalışmasındaki ana konu ise, rüyalarda terapi yöntemidir. Rüyalarda terapinin nefis psikolojisinin bir yöntemi olduğu belirten yazar, bu terapidde rüyayı gören bireyin ve terapistin rüyayı dışardan izlemesi suretiyle, bireyin rüyadaki rolünü aşmasının sağlandığı kanaatindedir. Zira "*rolün seyri, role hâkim olmayı beraberinde getirmektedir*". Yazar daha sonra rüya yorumlamada, nesnel yorum düzeyi ve öznel yorumu tanımlamaktadır. Yazının bundan sonraki kısmı ise

örnekler eşliğinde bu yöntemin safhalarını izah etmektedir.

Kitaptaki maneviyat ve rüya ilişkisine dair ikinci yazı Osman Nuri Küçük'e aittir. Küçük'ün yazısı, "Muhyiddin İbnü'l Arabî'ye Göre Rüya ve Tabiri" başlığını taşımaktadır. Küçük, çalışmasına, rüya tabirinin tasavvufi geleneğe, misal âlemine ait ilimlerden sayıldığını hatırlatarak başlamaktadır. Bu çerçevede İslam kaynaklarına göre rüyanın mahiyeti, idrak ve rüya ilişkisi ve rüya türlerini de ele almıştır. Yazar, M. İbnü'l Arabî'nin, rüya konusundaki düşüncelerini Tirmizi'nin sahih olarak nitelendirdiği şu hadis ile temellendirdiğine vurgu yapmıştır: "*Resulullah buyurdu ki: Risalet ve nübüvvet kesilmiştir. Dolayısıyla benden sonra nebi ve resul gelmeyecektir. Ancak el-mübeşşirat müstesna. Dediler ki Ey Allah'ın Resülü el-mübeşşirat nedir. Buyurdu ki: Bir Müslümanın rüyasıdır. Bu rüya, nübüvvetin parçasıdır.*" Yalnız İbn'ül Arabî buradaki mübeşşire kavramını "sıradan insanlarınkinden farklı olarak, tasfiye dilmiş hayal ile tecrübe edilen sahih rüya deneyimini ifade etmek üzere" kullanmaktadır.

İbnü'l Arabî hadiste geçen rüya ve nübüvvet arasındaki ilişkiyi de şöyle izah etmektedir: "Her peygamber; kendi kalbini tezkiye edip hayal levhini arındırınca, levh-i mahfuzdan yansımaları almaya başlar. Rüya şekline görülen yansımalar, vahiy sürecinin başlangıcıdır." Yine İbnü'l Arabî Peygamber efendimizin vahiy alma sürecini de bu metotla izah etmektedir. Buna göre, "*Hız. Peygamberin (sav) temizlenen hayal mertebesinde sadık rüya şeklinde başlayan görme (rü'yet), daha sonra hayal hazretinden dış dünyaya melek suretinde zuhur etmiştir.*" İbnü'l Arabî'ye göre, Hz. Meryem'in Cebrail'i insan suretinde görmesi, Cenabı-ı Hakk'ın Hz. Musa'ya bir ağaçtan görünmesi de bu şekilde gerçekleşen ru'yetlerdir.

Küçük, araştırmasının bundan sonraki kısmında İbnü'l Arabî'nin rüyayı varlık mertebeleriyle irtibatlandırması ile ilgili izahlarına yer vermiştir. İbnü'l Arabî'nin rüya yorumlarına büyük önem vermiş olduğu ve bunu önemsiz görenleri eleştirdiğine dair sözlerle yazı son bulmaktadır.

Küçük'ün, İbnü'l Arabî'nin rüya konusundaki düşüncelerini fazla yoruma tabi tutmadan ele alması, muarızlarının düşüncelerini dikkate almadan doğrudan aktarması metnin tek düze bir görünüm arz etmesine yol açmıştır.

Maneviyat psikolojisinde rüyanın yeri böylelikle iki yazı ile ele alındıktan sonra, maneviyat psikolojisi alanına girebilecek konularda birkaç yazıya yer verilmiştir. Bunlardan biri Mustafa Atak ve Mithat Zeydan'ın ortak çalışması olan "*Haccın Psikolojisi*" başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada haccın psikolojik etkileri saha çalışmasıyla

desteklenerek ele alınmıştır.

Yaziya toplumda infiale neden olan birkaç şiddet ve cinayet örneği ile başlanmış, bu tür olayların önlenmesinde merhamet duygusunun desteklenmesinin önem arz ettiğine vurgu yapılmıştır. Yazarlar, öfkenin merhamete dönüştürülmesinde etkili olduğunu düşündükleri hac ibadetini seçmelerini haccin refah seviyesi yüksek kimselere emredilmiş olması ile izah etmektedirler. Zira insanoğlu maddi açıdan refaha eriştikçe bencilleşmektedir. Bu açıklamadan sonra yazıda, hac ibadetinin her bir ritüeli, mekânı ve aşaması önce dini anlamıyla tanımlanmış, ardından psikolojik anlamlarına değinilmiştir. Bunlar ihram, tavaf, sa'y, Arafat, Müzdelife, şeytan taşlama, kurban, tıraş, ziyaret tavafidir.

Hac ibadetinin psikolojik sonuçlarının incelendiği saha çalışmasında da, haccin bireyde meydana getirdiği merhamet ile ilgili dönüşüm ve öfke durumundaki değişim araştırılmıştır. Araştırmada, iki bölümden oluşan bir anket kullanılmıştır. Anketin ilk on sorusu kişisel ve demografik bilgilerden oluşturulmuştur. Diğer kısımda ise, Spielbergler'in Sürekli Öfke ve Öfke Tarzı Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın temel sorusu şöyle belirlenmiştir: "*Hacca gidenlerin, Hac öncesi ve sonrasında öfke düzeylerinde istatistiksel olarak farklılık olduğu kabul edilebilir mi?*"

Katılımcıların cevapları analiz edildiğinde, haccin bireydeki öfke düzeyini düşürdüğü, ikinci defa hacca gitmenin öfkeyi azaltmada daha etkin olduğu sonucuna varılmıştır. Yine haccin psikolojik sorun yaşayan ve yaşamayanlar üzerindeki etkisine ayrı ayrı bakılmış, psikolojik sorun yaşayanlarda da haccin öfkeyi azalttığına yönelik sonuçlar bulunmuştur. Çalışmanın son kısmında haccin öfke kontrolünü sağlamada etkili olduğu, buradan hareketle, bu tür araştırmaların genişletilerek, kaygı depresyon, narsisizm gibi problemlere etkisinin de araştırılabileceği vurgulanmıştır. Yazarlar, araştırmanın sonuçlarından hareketle, devletin hacca gitmeyi teşvik etmesinin suç oranlarında düşüşe yol açabileceğini önermişlerdir. Malezya ve Endonezya'daki uygulamayı da buna örnek olarak göstermişlerdir.

Bu çalışmada, saha araştırmasının kaç katılımcıyla yapıldığı, hac ibadetinden sonra ve önce yapılan ölçümlerin süreleri, yani ibadetten ne kadar süre önce ve sonrasına ait olduğu, araştırmanın hangi tarihlerde gerçekleştirildiği gibi bazı mühim konuların yazıda yer almaması, yazının anlaşılabilirliğini kısıtlamış ve zorlaştırmıştır.

"Hadislerde Koruyucu Ruh Sağlığı" başlığını taşıyan Sefa Saygılı'nın çalışması, kitapta diğer yazılara kıyasla kısa bir yazıdır. Saygılı, yazısında Peygamber efendimizin ruh sağlığı ile ilgili hadislerin bir kısmını derlemiş ve hadislerin

konu ile ilgili öne çıkan niteliklerini şöyle özetlemiştir: Peygamberimizin tavsiyeleri, bugün de uygulanması gereken ve önemini yitirmemiş prensipleri içermektedir. Bu tavsiyelerin birçoğu evrenseldir ve her yerde uygulanabilir. Son olarak bu tavsiyelerde toplum gözetilmiştir. Yani toplumda kardeşlik, dayanışma, yardım, moral ve destek gibi duyguları güçlendirerek, mutluluğu ve güveni artırıcı nitelikler taşımaktadır. Yazar bu nitelikleri sıraladıktan sonra evlenmek ve aile kurmak, ailede otorite, sevgide aşırıya kaçmamak, bağışlayıcı olmak, erken yatmak, öğle uykusu, keşke dememek, seyahat etmek, akrabaları ziyaret, yeşille bütünleşmek, kardeş sayısı, ağlamak, güler yüzlü olmak, başkalarının kusurlarını araştırmamak, kıskançlık etmemek, duanın moral vermesi, güzel koku, hastaları ziyaret etmek, vermek, infak etmek, anne sütü gibi her birini bir ara başlık yaptığı konularda, Peygamber efendimizin tavsiyelerinin koruyucu ve destekleyici özelliklerini ele almıştır. Ancak yazarın bu başlıklardan bazıları ile ilgili hadisleri açıkça ve kaynağı ile birlikte kaydetmemiş olması dikkat çekmektedir. Yazı bu yönüyle eleştiriye açık bırakılmıştır.

Kitap Alper Utku'nun "*Liderlik ve Maneviyat*" başlıklı yazısıyla devam etmektedir. Bu yazı kitabın ana konusunu, önceki yazılara kıyasla farklı bir mecraya taşımıştır. Yazar makalenin amacını, tasavvuf geleneğinin Batıdaki liderlik anlayışını anlamaya nasıl yardımcı olabileceğini sorgulamak şeklinde belirlemiştir. Ancak bu noktada yazar bu şekilde birbirinden çok uzak gibi görünen iki meseleyi karşılaştırmanın zorluğunu peşinen kabullenmiştir. Utku'nun ifadesiyle, "*Tasavvuf, geleneğinin doğasına bağlı olarak 'mistik' olarak adlandırılacak bir geleneği yorumlayarak, pratikte uygulanacak profesyonel sonuçlara varmak, önemli bir güçlük teşkil etmektedir.*" Utku, çalışmanın ilk kısmında Batı literatürü ekseninde liderlik ile ilgili kavram ve modeller incelemiştir. Bu inceleme sonucunda, Batıdaki lider anlayışının ortak niteliklerini derlemiştir. Ardından tasavvuf yaklaşımında liderliği ele almış ve tasavvuf perspektifinden bakıldığında liderliğin, bütüncül, bağlamsal ve ilişkisel yönlerinin bulunduğunu izah etmiştir. Güç ve liderlik başlığı altında ise, Shackleton, Kahane, French ve Raven gibi bilim insanlarının görüşlerine yer verdikten sonra Mevlana'nın liderlik ve güç anlayışı ele almıştır. Yazar, Allah'ın cemel ve celal sıfatlarını temel alarak yorumladığı tasavvufun liderlik anlayışını, rüya meselesi ile örneklendirerek sürdürmüştür. Utku burada kendi rüyalarının analizi eşliğinde, bireysel liderlik yolculuğunu incelemiş, rüya deneyimlerinin kendisine bu yolculukta dönüştürücü bir rehber olduğunu öne sürmüştür.

Yazar, tasavvufi bakış açısından liderliğin üç önemli yönünün bulunduğu sonucuna varmıştır:

birincisi, “lider olmak yerine ibadet anlayışının esas olması” gerektiği, ikincisi “liderliğin aslında her zaman mevcut olan ve ibadet edilen farklı niteliklerin tezahürü” olduğu, üçüncüsü ise, “liderliğin kalitesinin kişinin iki temel niteliği (cemat ve celal) nasıl dengelediği nasıl dengelediği ile ilişkili” olduğudur.

Yazarın çalışmasının başında ifade ettiği gibi birleştirmesi zor görünen iki bakış açısını birbirine göre yorumlamaya çalışması yazıyı da anlaşılabilir olma açısından sıkıntıya düşürmüştür. Batıdan örnek gösterilen modellerin tam olarak tasavvufi anlayışta karşılıklarını bulmaya çalışırken, meşhur mutasavvıflardan verilebilecek örneklerle konunun geliştirilmesi bu yazıdan beklenen bir husus olup, bu yönüyle çalışma eleştiriye açık görünmektedir.

Halis Kuralay, “Engelliler ve Maneviyat” başlıklı yazısına, maneviyat kavramı ile İslamiyet’in bilgi ve birikimini kastettiğini belirterek başlamaktadır. Yazı daha çok engellilerin engel durumlarına göre yaşadıkları dezavantajlar ve maruz kaldıkları muameleler etrafında şekillenmiştir. Ancak çalışmanın, engellilerin maneviyatına etki eden hususlar ve engellilere yönelik maneviyat temelli yaklaşımların niteliği hakkında yeterli bilgiler içerdiği söylenemez.

Gülüşan Göcen “Şükür Maneviyatın Neresinde?” adlı çalışmasında, maneviyatın psikolojideki yerine değindikten sonra şükür maneviyat ilişkisini ele almıştır. Yazar, bugün şükür kavramının maneviyatla birlikte psikolojinin gündemine neden girdiği sorusuyla konuya dikkati çekmektedir. Maneviyat-din ilişkisinin de çeşitli boyutlarıyla ele alındığı çalışmada, şükür, kanaat, minnettarlık ve hamd kavramları ayrı ayrı tartışılmıştır.

Erol Göka’nın “Mehdilik İddiası ve Psikopatoloji” yazısı kitapta yer alan önemli çalışmalardan biridir. Göka, öncelikle Mehdilik olgusunun dinler tarihindeki yerini özetleyerek, Müslümanlar arasında da tarihin hemen her devrinde Mesihlik-Mehdilik iddialarına sahip kimselerin bulunduğunu hatırlatmıştır. Yazarın çalışması kendisinin mehdî olduğunu iddia edenlerin psikolojik yönden rahatsız olduklarını ifade etmesi yönüyle oldukça önemli bir hususu vuzuha kavuşturmuştur. Göka bu kişilerin özellikle paranoid ve narsistik kişilik yapısına sahip olduklarını belirtmektedir.

Kitabın ilk cildinin son iki yazısından biri Mustafa Ulusoy’a ait olup, bireyin varoluşsal olarak işe yarayıp yaramadığını sorgulamasını konu alan “Anların Ölümü: Geçmişim Nerede?” adlı yazısı, son yazı ise Ali Kuşat’ın “Selam Alıp-Vermenin Psikolojik Fonksiyonları Üzerine” başlıklı, dini referanslara da dayandırarak yazdığı ve selamın

bireyin kendi iç dünyasında kendisiyle barışık olmayı ifade etmenin yanı sıra toplum içerisinde güven sevgi ve dayanışmayı sağlayan bir iletişim sunduğu ifade eden çalışmasıdır.

Kitabın ikinci cildi, 232 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta bir önsöz ve teşekkür yazısından sonra her biri bir yazara ait on üç bölüm bulunmaktadır.

Editör kitapta bir araya getirdiği yazıları şöyle nitelmiştir: “*Sekülerleşen ve gittikçe ahlaki yozlaşmada dibe vuran toplumun bunalımına çözüm olabilecek reçete niteliğindeki bu çalışmalar...*”

Kitapta yer alan ilk çalışma psikiyatrist Kemal Sayar’a aittir. Sayar “*Psikiyatri ve Kutsal*” başlıklı yazısında, maneviyatın insanı birkaç yönden zenginleştirdiğini belirtiyor. Maneviyatın, insanı “erdemlerin dünyasına, cesaretin dünyasına, şükranın dünyasına, hayatla ilgili bütün olumlu değerlerin dünyasına taşıdığı sürece gerçek manada işlevini yerine getirmiş.” olacağını ileri sürmektedir. Sayar, H. G. Koenig’in araştırmasını aktararak iyilik hissi, umut, amaç, gaye, özgüven ve daha az suç işleme gibi olumlu parametrelerin dindar ve maneviyatı kuvvetli insanlarda yüksek oranlarda bulunduğu dikkati çekmektedir. Çalışmada dindarlığın yol açabileceği bazı olumsuz psikolojik durumlara da değinilmektedir. Dinî obsesyon, aşırı suçluluk hissi, yargılamacılık bunlardan birkaç tanesidir. Sayar’ın yazısında en çok öne çıkan vurgu, psikiyatristlerin maneviyatı ve dini dikkate almama taraftarı olduklarına yaptığı eleştirilerdir. Sayar çalışmasında sık sık Mevlana’ya atıfta bulunmuştur.

İlk kitapta bir yazısı bulunan Mustafa Merter’in bu kitapta da **Hal Psikolojisi** başlıklı bir çalışması bulunmaktadır. Merter, Batıda benötesi psikolojinin ve bilhassa Maslow’un görüşlerinin önemsenmediğine haklı bir eleştiri getirmektedir. Sonra nefsin hallerine değinmiştir. Kur’an-ı Kerim’deki bazı ayetlere atıfta bulunmak suretiyle, insanın Allah’ın isimlerini temsil eden ruh hallerini hatırlatmıştır. Çalışmasında ayet ve hadislerin yanı sıra tasavvufa ve özellikle Muhyiddin İbnü’l Arabî’ye atıflar yer almıştır.

Kitabın üçüncü yazısı, editör Mustafa Atak ile Mithat Zeydan’ın ortak bir çalışmasıdır. Çalışmanın başlığı “Maneviyat Eğitiminin Gençlerin Kaygı Düzeyine Etkisi” dir. Araştırma bir saha çalışmasına dayandırılmıştır. Erciyes Üniversitesi’nde yapılmış olan çalışmada maneviyat eğitiminin gençlerin kaygı düzeyine etkisi araştırılmış ve öfke, kaygı, narsizm ve benlik saygısı düzeyi bakımından ilahiyat fakültesi öğrencileriyle diğer fakültelerde eğitim gören öğrenciler karşılaştırılmıştır. Araştırma verileri analiz edildiğinde, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin benlik saygısı düzeyi yüksek, öfke düzeyi ise düşük çıkmıştır. Sonuç itibarıyla, maneviyat eğitiminin

kaygı, narsisizm, öfke ve benlik saygısı düzeylerine olumlu yönde katkı sağladığı sonucuna varılmıştır.

Mustafa Ulusoy “*Anksiyete ve Depresyonda Hayal Âlemi (imajinasyon)*” araştırmasında, bir örnek ile anksiyete durumunda, hayal âlemi üzerinden kognitif terapinin geliştirildiğini ifade etmektedir. Yazı hayal âleminin bu tür terapilerdeki önemini vurgulayan kısa bir çalışmadır.

Sonraki çalışma Erol Göka’nın “*Manevi Topluluklar ve Psikolojik Sağlık*” başlıklı çalışmasıdır. Göka, yazısında, tasavvuf başta olmak üzere manevi toplulukların toplumumuzun gerçekliklerinden olduğu ön kabulüyle başlamaktadır. Göka maneviyat topluluklarında psikolojik sağlık açısından tehlike arz edebilecek durumlara dikkat çekmektedir. Ona göre, “...*grup üyeleri dışarıya karşı kendilerini kapatmış; yalnızca birbirlerine güvenen, dilleri bile özelleşmiş, sınırlar kesin ve keskin bir sistemin içine batmışlar...*” durum tehlikelidir. Bilhassa manevi bir toplulukta bulunmaması gereken bir örgütsel yapıya büründüyse tehlike daha da artmaktadır. Göka, konuyla ilgili Werner Gross’un tespitlerine atıfta bulunarak görüşlerini desteklemektedir. Yazar çalışmasında, tehlike arz etmeyen manevi toplulukların niteliklerine değinmemesine rağmen, yazının bu konu hakkında bir mihenk taşı niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

Bu ciltte yine Sefa Saygılı’nın “*Ruh ve Beyin İlişkisi*” adlı bir çalışması yer almaktadır. Yazıda öncelikle beynin anatomik ve fizyolojik özellikleri anlatılmıştır. Yazıyı değerli kılan husus, birçok Batılı bilim insanının ifadeleriyle de desteklediği, insan beyninin fiziksel ve zihinsel yapıları arasında ilişkiler olduğunun kesin olarak bilinmesine rağmen bu ilişkilerin nasıl oluştuğunun hala tam olarak çözülemediği vurgusudur.

Saygılı bu durum için, İsrâ Suresi 85. ayetini aktararak izah getirmektedir: “*Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. De ki; ‘Ruh Rabbinin bildiği bir iştir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.’*”

Mustafa Merter’in kitapta yer alan ikinci yazısı “*İnsanda Celal ve Cemal Dengesi*” başlığını taşımaktadır. Merter, maneviyat psikolojini kastederek yeni bir psikolojinin doğduğunu “*sanki bir kitabı keşif eder gibi insanı tanımaya başlıyoruz*” cümlesiyle ifade etmiştir. Ancak bu psikolojinin İslam ve tasavvufun kadim psikolojisinin bugünkü dilde ifadesi olarak da nitelendirilebileceğini hatırlatmaktadır. Yazıda Allah’ın isimlerinin insan nefesine yansımalarından bahsedilmiş, ancak bilhassa cemal ve celal isimlerinin insanda bir denge halinde bulunmasının sağlıklı olacağını ve insanı kemale erdirebileceğini belirtmiştir.

“*Mevlana’ya Göre Manevi Gelişim*” başlıklı çalışmasında Osman Nuri Küçük, konuyla ilgili Mevlana’nın kullandığı kavram ve metaforlara değindikten sonra, Mevlana’da insanın manevi gelişim aşamalarını izah etmiştir. Yazarın temel iddiası ise Mevlana’nın süluk anlayışında, zühd ve aşk evrelerinin birbirlerinin karşıtı değil, tamamlayıcısı olarak yer aldığıdır.

Kitabın editörü Mustafa Atak’ın diğer bir yazısı “*Ahilik Merkezli Ticaretin Ruhu Birlikleri Örneği*”dir. Yazar Ahilik kurumunun kısaca tarihini, eğitim törenlerini hatırlattıktan sonra, Ahiliğin temelini teşkil eden fütüvvet kavramını, günümüzde gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan iyilik terapisi ile ilişkili olabilecek yönleriyle birlikte ele almıştır.

Kitapta bundan sonra yer alan yazıların, meselenin sosyal yönüne ağırlık veren çalışmaları olduğu görülmektedir. Celalettin Çelik “*Yeni Maneviyat ve Ahlaki Düzen Arayışları*” başlıklı çalışmasında, maneviyat arayışlarının küresel krizle, kültürel dönüşümlerle, sosyo-psikoloji, sağlık ve bedensel krizle ilişkisini ve sosyolojik boyutlarını ele almıştır. Yazar dikkat çektiği önemli hususu şöyle dile getirmiştir: “*yeni maneviyat arayışlarında, modern insanın geleneksel, aidiyet, rehber ve korunma çevrelerinin yıkılmasıyla içine düştüğü yabancılaşma, yalnızlaşma, belirsizlik ve mutsuzluk olgusu tetikleyici olmuştur. Ancak güvenli liman arayışlarının cazip adresi olmakla birlikte, yeni formları ve görünümleriyle çoğullaşan yeni dinsel potansiyel riskleri bertaraf edebilme yeteneği ise halen tartışmalıdır.*” (sayfa 143-144).

Kitapta yer verilmekle çok isabetli davranılan iki yazıdan biri, Beylü Dikeçligil’e diğeri merhum Ali Murat Daryal’a aittir. Dikeçligil’in çalışmasının başlığı; “*Sosyal Bilimlerde Ontolojik Öncül Olarak İnsan*”dır. Yazar çalışmasına, her dönemde dünyanın, kendisine hâkim olan gücün işlevsel kıldığı bir kavramla ve onun türevleri ile döndüğünü hatırlatarak başlamaktadır. Buna göre, yirmi birinci yüzyıl başlarından günümüze kadar dünya sırasıyla, ulus-devlet, modernleşme, demokrasi, özgürlük, eşitlik, neo-liberalleşme, ulus devletlerin sonu, küreselleşme, özgür ve rasyonel birey kavramları ile dönmüştür. Yazar daha sonra, pozitivist bilim paradigmasının ve modern Batı medeniyetinin insan tasavvurunun temelini teşkil eden beden-ruh ikiliğini ele alarak, bu anlayışın sosyal bilimlerdeki yansıması olan rasyonel insan sayılınsının etkilerine değinmiştir. Bu ikiliğin çelişkiliği barındırdığı, oysa ruh-nefs-beden iç içeliği anlayışıyla böyle bir çelişkinin giderilebileceğine dikkat çekmiştir. Dikeçligil’in yazısı, Batıda filozofların, ardından evrim teorisinin ve kültür antropolojisinin rasyonel insan anlayışının “insanı hayvan sayan” bir bakışa kadar vardığını örneklerle izah etmesi bakımından önemlidir. Dikeçligil’in sonuçta yer alan şu ifadeleri, sosyal

bilimcilerimize çağrı niteliğindedir: “*Diğer toplumlardan çok farklı bir tarihsel-kültürel mirasa sahip olan bir toplumun sosyal bilimcileri olarak, irfani kabulleri keşfettiğimiz oranda özgün ve yaratıcı bir sosyal bilimin kurulmasında payımız olacak*” (sayfa 184).

Kitapta yer alan son çalışma Ali Murat Daryal’ın, “*İslam’ın Doğu ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açıdan Tahlilli Bağlamında Hz.Peygamberin Önderliği*” başlıklı yazısıdır. Yazıda bilhassa Hz. Peygamberin Mekke ve Medine dönemlerindeki önderliğinden örnekler verilmiştir. Adeta bir toplumun dönüştürülmesini de içeren süreçlerin nasıl başarıyla yönetildiğine vurgu yapılmaktadır. Yazar böyle bir çalışma yapmasının nedeninin ise, Hz. Peygamberin önderliği ile ilgili çalışmaların yapılması gerekliliğine dikkat çekmek olduğunu belirtmiştir. Böylece önder yetiştirmenin toplum için önemi anlaşılacaktır.

Kitabın her iki cildi birlikte değerlendirildiğinde, konuların dağınık bir şekilde iki cilde dağıtılmış olmasının kitabın zayıf yönlerinden olduğu ifade edilebilir. Bunun yerine örneğin, ilk kitapta maneviyat psikolojisinin etrafında süregelen felsefi ve kavramsal tartışmalara yer verilip ikinci kitapta spesifik konulara değinilmesi, okuyucunun maneviyat psikolojisi alanında sistemli ve bütünsel bir bakış kazanmasını kolaylaştırabilir ve sahada elde edilen verilerin daha anlaşılır olmasına katkı sağlayabilirdi.

Öte yandan, ülkemizde benötesi psikoloji ile ilgili çalışmaların henüz yetersiz olduğu bir dönemde bu kitabın önemli bir boşluğu doldurduğu ve konuyla ilgili yapılacak çalışmaları teşvik etmesi bakımından takdiri hakkettiği ifade edilmelidir. Eserin Türkiye’nin önde gelen psikiyatrist ve psikologlarının kaleme aldığı birçok yazıyı bir araya getirmesi, okuyuculara konunun farklı boyutlarıyla ilgili araştırmalara, iki kitapla erişme kolaylığı sunmaktadır.